

matieve — en zeer leesbare! — inleidingen en de verzorgde presentatie, waarbij vooral de kwaliteit van de afbeeldingen opvalt, zullen echter ook niet-specialisten veel genoeg aan deze uitgave kunnen beleven.

Marijke Spies

H. W. Blom, *Morality and causality in politics. The rise of naturalism in Dutch seventeenth-century political thought* (Dissertatie Universiteit Utrecht 1995; [S.l.: s. n., de auteur, Vijverweg 1, 3062 JN Rotterdam], 1995, 317 blz., ISBN 90 9007917 3).

In de 'Prolegomena' van zijn *De iure belli ac pacis* doet Grotius de trotse uitspraak dat het natuurrechtelijk fundament van zijn rechtsfilosofie dermate betrouwbaar is, dat zelfs wanneer wij zouden veronderstellen dat er geen God zou zijn ('etiamsi daremus, quod sine summo scelere dari nequit, non esse Deum'), heel dit fundament toch overeind zou blijven. Een halve eeuw later verklaarde Spinoza dat hij de menselijke passies als liefde, haat, woede, afgunst of medelijden met dezelfde koele en wetenschappelijke objectiviteit zou bestuderen als warmte, koude, of storm en onweer (211).

Met deze beide uitspraken is de intrige gegeven van Bloms erudiete studie van de zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke filosofie. Blom wil in deze dissertatie zijn lezers tonen hoe in de zeventiende-eeuwse Republiek, vanaf Grotius, een op de theologie geïnspireerde politieke theorie gaandeweg vervuild werd voor een 'naturalistische', geseculariseerde politieke theorie die haar basis en fundering uitsluitend had in één of andere omschrijving van de menselijke natuur. Op overtuigende wijze verdedigt hij de stelling dat de Nederlandse politieke theorie hier een beslissende bijdrage leverde aan de geschiedenis van het politieke denken.

Niet alleen was de Republiek een anomalie in het zeventiende-eeuwse politieke Europa waardoor de theoretici van die eeuw zich voor een uitzonderlijke intellectuele uitdaging geplaast zagen. Kossmann wees hier reeds op in zijn befaamde, en door Blom ook veelvuldig geprezen *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* van 1960. Maar bovendien aarzelde de Nederlandse politieke theorie niet gebruik te maken van de modernste filosofische hulpmiddelen, zoals het cartésianisme en Hobbes' wijsgerige antropologie. Welnu, dankzij deze beide factoren — aldus luidt de door Blom verdedigde these — vormde die zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke filosofie de onmisbare brug tussen het politieke aristotelisme en het neo-stoïcisme van de zestiende eeuw enerzijds en de proto-sociologische politieke filosofie van de achttiende eeuw. Het waren Nederlandse politieke theoretici die het lange en moeilijke traject exploreerden tussen een Lipsius enerzijds en een Bernard de Mandeville (een geboren Rotterdammer, tenslotte!) en de Schotse Verlichting anderzijds. Kortom, zonder het in de Republiek ontwikkelde naturalisme (gedefinieerd op pagina 17), dat zijn uitgangspunt kiest bij de harde feiten omtrent de menselijke natuuren de menselijke samenleving, was de geschiedenis van de politieke theorie een wezenlijk andere geweest.

De belangrijkste kroongetuigen in Bloms betoog zijn achtereenvolgens Franco Burgersdijk (1590-1635), Lambert van Velthuysen (1622-1685), Pieter de la Court (1618-1685), Spinoza (1632-1677) en Willem van der Muelen (1659-1739). Blom besluit zijn uiteenzetting met een 'coda' over Simon van Slingelandts sterk aan Spinoza herinnerende kritiek op de bestuurlijke feiten van de Republiek en over het politieke spinozisme van François Hemsterhuis. De in dit boek afgelegde weg is, bijgevolg, in grote lijnen dezelfde die Kossmann reeds uitzette in zijn hierboven genoemde studie — zij het dat hier de accenten soms enigszins anders komen te liggen. Ulrich Huber, bijvoorbeeld, die in Kossmanns studie gepresenteerd werd als de uitein-

delijke synthese van de zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke theorie, krijgt in Bloms onderzoek een veel minder prominente plaats toebedeeld.

Blom toont hoe Burgersdijk het naturalisme reeds geheel omarmde met zijn positieve waardering van de passies en zijn bereidheid om die zelfs te accepteren waar zij *jenseits* van de rede staan. Burgersdijks redenatie lijkt hier inderdaad een verrassende anticipatie te zijn van David Hume's befaamde 'reason always is and ought to be the slave of the passions' van een anderhalve eeuw later. Blom laat vervolgens zien dat de weliswaar latere Van Velthuysen inzake het naturalisme toch weer wat gas terugnam: 'Velthuysen will be presented here as a hesitant proponent of natural morality' (108; zie ook 194), zo schrijft hij. Want meer dan Burgersdijk zocht Van Velthuysen calvinisten en contra-remonstranten van zijn naturalistisch gelijk te overtuigen en dit noopte hem tot enige concessies aan de tegenstander. Een veel consequenter naturalisme dan dat van Burgersdijk en van Van Velthuysen treffen we dan ook in het werk van Pieter de la Court. Dat hoeft niet te verbazen: het naturalisme had uiteraard zijn oorsprong in Machiavelli en we hoeven ons maar De la Court's pleidooi te herinneren voor het 'interest van Staat' als gids voor de politicus, om te kunnen begrijpen hoeveel hij van Machiavelli geleerd had.

Wel ligt hier een interessant probleem. Blom stelt voor te onderscheiden tussen een 'idealistische' politieke theorie die morele voorschriften biedt (kortom: de traditie) en een 'realistische' politieke theorie die menselijke passies en de menselijke natuur als een gegeven aanvaardt (kortom: het naturalistische program). Ik zou niet willen bestrijden dat Blom met dit onderscheid correct aangeeft waar de naturalistische zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke theorie van de traditie verschilde. Maar ik geloof niet dat dit onderscheid parallel loopt met het onderscheid tussen de verwerping en de aanvaarding van Machiavelli — zelfs wanneer de door Blom behandelde zeventiende-eeuwse theoretici zelf oprecht meenden dat dat wel zo zou zijn.

Want evenzeer als het idealisme, leidde ook het realisme (of naturalisme), hoezeer ook op andere assumpties gebaseerd, in hun werk en dat van anderen tot een ethiek en tot ethische voorschriften voor de politiek. Zo zei Kant ooit eens dat zijn politieke ethiek ook voor duivels aanvaardbaar zou zijn, mits het maar *redelijke* duivels waren. Egoïsme is wellicht zelfs een solieder basis voor een politieke ethiek (want meer in overeenstemming met de feiten) dan altruïsme.

Welnu, de pointe van Machiavelli's redenatie lag niet daarin dat hij zelfzucht (Bloms naturalisme of realisme) in plaats van altruïsme (Bloms idealisme) voorstelde als het juiste fundament van een politieke ethiek, maar in zijn verwerping van zo'n politieke ethiek *überhaupt*. Want, zoals Berlin in zijn zo fraaie 'The originality of Machiavelli' van een veertig jaar geleden reeds aantoonde, waar het voor Machiavelli in wezen om draaide was, dat er ergens tussen de privé-sfeer van de ethiek en die van de politiek en van het politieke handelen een onoverbrugbare kloof ligt, waardoor de één nooit tot de ander te reduceren valt (of uit de ander af te leiden valt) en waardoor heel die notie van een 'politieke ethiek' een *contradictio in adiecto* is. Met andere woorden, de door Machiavelli gesuggereerde werkelijk essentiële scheidslijn loopt niet tussen de door Blom bedoelde oppositie tussen altruïsme of egoïsme als basis voor een politieke ethiek, maar tussen de aanvaarding al of niet van de ethiek *überhaupt* als basis voor de politiek.

Dat hier het werkelijk interessante probleem ligt blijkt ook wel daaruit dat het naturalisme van middelmatige theoretici als Burgersdijk of Van Velthuysen niet resulteerde in een interessante politieke theorie die een werkelijke verheldering bood van wat historisch gegeven was. Steeds probeerden zij iets waarvan Machiavelli had aangetoond dat dat eenvoudigweg niet kon. Het was daarom eerst een filosofisch genie als Spinoza die het inzicht in die door

Machiavelli geconsteerde breuk wist te operationaliseren tot een echte, en uiterst originele politieke filosofie die wèl bij de politieke realiteit aansluiting gaf.

De hier relevante kern van Spinoza's redenering geeft Blom uitstekend weer (207 vlg.). Het betreft hier Spinoza's briljante inzicht dat de overgang van de natuurlijke staat naar de burgerlijke samenleving geen 'zero-sum game' is in de (rousseauïstische) zin dat men (hooguit) evenveel rechten (op anderen) terug krijgt als men zelf (aan anderen) opgeeft. Integendeel, iedereen krijgt *meer* terug dan hij afstond, omdat men, naast en boven die onderlinge uitwisseling van rechten *ook* zijn aandeel verkrijgt in die nieuwe, en met die overgang ontstane machtsbron van de collectiviteit. In die overgang van de natuurlijke naar de burgerlijke samenleving, van de privé- naar de politieke orde, wordt daarom, om zo te zeggen, *ex nihilo* een potentieel aan macht en recht geschapen dat er voordien nog niet was. En het is deze creatie van macht en recht *ex nihilo* waarin zich die door Machiavelli geponeerde incommensurabiliteit van de privé-sfeer van individu (en natuurstaat) en van de collectiviteit (en de politiek) articuleert. De rechten van het individu en van de collectiviteit zijn daarom ook niet noodzakelijkerwijs aan elkaar tegengesteld — integendeel, zoals Blom Spinoza weergeeft, 'in a political order the powers of both individuals and the collectivity are increased' (208). Macht en vrijheid (en democratie) sluiten elkaar niet uit, maar zijn juist een voorwaarde voor elkaar—en we kunnen die paradox eerst verstaan nadat we met Machiavelli en Spinoza die notie van een 'politieke ethiek' hebben opgegeven.

Dit erudiete, scherpzinnige en waardevolle boek verdient een zeer belangrijke plaats in de reeks studies die er, sinds Kossmanns pioniersarbeid, over de geschiedenis van de Nederlandse politieke theorie geschreven werden. Des te meer valt te betreuren dat de auteur zo weinig moeite deed om het de lezers van zijn boek naar de zin te maken. Technicalia overwoeren nogal eens de gedachtengang, terwijl belangrijke en verrassende inzichten daarentegen soms haast *en passant* vermeld worden. Bijgevolg wordt een wel zeer sterk beroep gedaan op het geduld en het interpretatieve talent van de lezer, wanneer die Bloms gecompliceerde gedachtengang zoekt te reconstrueren.

Omdat wij van een zo bijzonder deskundig geleerde als Blom nog zoveel zullen kunnen leren, is te hopen dat zijn toekomstige publicaties minder 'gebruikers-onvriendelijk' zullen zijn.

F. R. Ankersmit

K. Davids, e. a., ed., *De Republiek tussen zee en vasteland. Buitenlandse invloeden op cultuur, economie en politiek in Nederland 1580-1800* (Leuven-Apeldoorn: Garant, 1995, 303 blz., f39,90, ISBN 90 5350 344 7).

Wat bezielde de uitgevers toen ze de omslag van dit boek opsierden met een foto uit omstreeks 1900 van de haven van 's-Hertogenbosch? Geen historisch besef — zoveel is zeker.

Dat was — gelukkig — anders gesteld met de redactie die heeft gezorgd voor een onberispelijke inleiding. Ik kom er nog op terug. Vooralsnog volsta ik met het memoreren van de dertien oorspronkelijke opstellen die het boek rijk is. 'Rijk' is hier het goede woord, want het betreft stuk voor stuk goed geschreven, inzichtelijke, inhoudrijke studies op alleszins verantwoord niveau. Deel I bevat vier essays over internationale invloeden op de cultuur in de Republiek. Heerma van Voss betoogde in amper twintig bladzijden vooral welke conclusies niet uit zijn beschouwing te trekken zijn. Wie denkt dat hij onzin uitkraamde vergist zich. Zijn beschouwing van de Nederlandse plaats binnen de Noordzeecultuur begint heel ambitieus à la Fernand Braudel, krijgt stoer een vervolg à la Pieter Geyl (de auteur komt nu eenmaal uit Utrecht) maar eindigt weldadig bescheiden. De socioloog Knottnerus verdiepte zich knap en boeiend in de